

บทที่ 1

บทนำ

สภาพการณ์และความสำคัญของปัญหา

การให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างองค์กรประชาชน (People's Organizations) ในฐานะที่เป็นองค์กรพื้นฐานของการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม (People's Participation) ในระดับท้องถิ่น ทั้งจากภาครัฐบาลและภาคเอกชนตลอดระยะเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมา นอกจากจะส่งผลให้เกิดกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตในชนบทแล้ว ยังส่งผลให้เกิดการเรียนรู้และมีการแสดงบทบาทนอกเวทีทางการเมืองขึ้นในหลาย พื้นที่ ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากความเคลื่อนไหวของประชาชนที่ปรากฏสู่สาธารณะในรูปของความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาตินับตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2530 เป็นต้นมา อาทิการเรียกร้องให้รัฐบาลยกเลิกสัมปทานป่าไม้และนโยบายสวนป่าในทุกภูมิภาคของประเทศ, การเรียกร้องให้รัฐบาลบังคับใช้กฎหมายให้มีผลในทางปฏิบัติ เช่น กรณีลำน้ำเสียวเค็ม, กฎหมายว่าด้วยการทำประมงชายฝั่ง เป็นต้น, การต่อต้านโครงการจัดสรรที่ทำกินเพื่อราษฎรผู้ยากไร้ (คจก.), การคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล และการจัดตั้งองค์กรประชาชนเพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่น ตลอดจนมีการประสานความร่วมมือระหว่างองค์กรประชาชนต่างๆ เพื่อผลักดันให้เกิดการยอมรับและได้รับการสถาปนาส่งเสริมจากรัฐในเรื่อง "สิทธิชุมชนท้องถิ่น" ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันด้วย

บทบาทขององค์กรประชาชนในกระบวนการทางการเมืองไทยในลักษณะดังกล่าว จึงเป็นเรื่องๆ ที่มีความสำคัญและควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์อย่างจริงจัง ทั้งนี้เพราะปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น นอกจากจะมีนัยที่สะท้อนถึงพัฒนาการของกลุ่มหรือองค์กรในสังคมประชา (Civil Society) แล้ว ยังสะท้อนถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ และระบบทุนนิยมของไทยด้วย

การเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อศึกษาขององค์กรประชาชน โดยเริ่มที่ชุมชนประมงพื้นบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทะเลในจังหวัดตรังจำนวน 6 หมู่บ้าน พบว่า จำเป็นต้องแยกพิจารณาเป็น 2 ระดับ กล่าวคือ เมื่อมองโดยภาพรวมแล้วองค์กรประชาชนซึ่งมีการประสานงานอย่างเป็น "เครือข่าย" เหล่านี้ สามารถฟื้นฟูอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรธรรมชาติไปเพื่อประโยชน์ของชุมชนได้อย่างสมดุล ดังจะเห็นได้จากการเพิ่มปริมาณของทรัพยากรชายฝั่งทั้งในส่วนของป่าชายเลน, หญ้าทะเล และปริมาณสัตว์น้ำ เป็นต้น ในขณะที่เมื่อแยกพิจารณาองค์กรประชาชนของหมู่บ้านแต่ละแห่ง พบว่า มีความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรชายฝั่งในระดับที่แตกต่างกัน กล่าวคือ มีหมู่บ้านที่องค์กรประชาชนมีความเข้มแข็งอย่างเด่นชัด (1 แห่ง) หมู่บ้านที่มีองค์กรที่เข้มแข็ง (3 แห่ง) และหมู่บ้านที่ไม่สามารถก่อให้เกิดองค์กรประชาชนขึ้นได้ (2 แห่ง) ตามลำดับ โดยความเข้มแข็งขององค์กรนั้น พิจารณาจากจำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมทำงานกับกลุ่มแกนนำอย่างจริงจัง, การได้รับการยอมรับ การให้การสนับสนุน และการเข้าร่วมกิจกรรมของสมาชิกในหมู่บ้าน และการได้รับการยอมรับจากหน่วยงานของรัฐและหรือองค์กรภายนอกอื่น ๆ *

จากการพูดคุยกับกลุ่มแกนนำในหมู่บ้านที่มีองค์กรประชาชนเข้มแข็ง พบว่า การก่อตัวขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านเริ่มมีมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 (องค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามาทำงานในพื้นที่เมื่อปี พ.ศ.2528) โดยอยู่ในรูปของการรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาเรื่องการลดลงของปริมาณสัตว์น้ำที่มีสาเหตุจากการใช้เครื่องมือประมงที่ทำลายล้างคือ เรืออวนรุน กระบวนการแก้ปัญหาในช่วงต้นนี้ เป็นการประสานความร่วมมือระหว่างตัวแทนชาวบ้านจาก 4 หมู่บ้านซึ่งประสบปัญหาร่วมกัน โดยมีการใช้วิธีการอย่างหลากหลาย ทั้งที่อยู่ในรูปของการเจรจา ขอร้องกับเจ้าของเรือให้เลิกใช้เครื่องมือประมงที่ทำลายล้าง, การร้องเรียนต่อเจ้าหน้าที่ของทางราชการ และการใช้กำลังเข้าต่อสู้ แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ จนกระทั่ง มีองค์กรเอกชนพัฒนา

* เป็นเกณฑ์พิจารณาความเข้มแข็ง ซึ่งประมวลขึ้นจากการสังเกตและการสัมภาษณ์ผู้นำและกลุ่มแกนนำที่ได้รับการเกื้อหนุน และมีการทำงานประสานกับองค์กรพัฒนาชนบทตลอดเวลาในช่วงที่ลงพื้นที่เพื่อสำรวจข้อมูลข้างต้น

ชนบทเข้ามาทำงานพัฒนาหมู่บ้านในกลางปี พ.ศ.2528 และเริ่มทำการกำหนดแนวทางในการแก้ปัญหาพร้อมกัน ดังที่ชาวบ้านได้เล่าว่า “...เริ่มคิดตั้งองค์กรชาวบ้านมาตั้งแต่ก่อนปี 2528 เพื่อแก้ปัญหาอวนรุน แต่การทำงานไร้ทิศทาง...เขาไม่ฟังเสียงเรา เดียวนี้ ถ้าเขาไม่ทำให้เรา เราก็ไปหานายอำเภอ ผู้ว่าฯ ได้ ตรงนี้หยาดฝน (องค์กรพัฒนาเอกชนใน จ.ตรัง- ผู้วิจัย) เขาแนะนำ...ถ้าไม่มีหยาดฝนเราก็คงต่อสู้อย่างไร้ทิศทางต่อไป” (นายบุญ นวลศรี, สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2536) จึงกล่าวได้ว่า องค์กรพัฒนาเอกชนจึงมีบทบาทในการเกื้อหนุนให้เกิดองค์กรประชาชนที่มีศักยภาพในการแก้ปัญหาของท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม

สำหรับความสามารถในการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรประชาชนนั้นเกิดจากความสามารถในการพัฒนาหมู่บ้านของกลุ่มแกนนำ ซึ่งมีการประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนตลอดกระบวนการโดยในการพัฒนานั้นได้ทำทั้งในส่วนของชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน และในด้านความคิด-ความรู้ของชาวบ้านด้วย ดังที่ชาวบ้านได้เล่าให้ฟังพอสังเขปว่า “...การลงปะการังเทียม ตอนแรกชาวบ้านไม่เข้าใจจึงไม่ให้ความร่วมมือ แต่พอหากินได้ก็ลงมาช่วยเยอะ สำหรับการไล่เรืออวนรุน และงานอนุรักษ์ป่า มีคนเข้าร่วมเยอะ” (นายเบญญูนวลศรี, สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2536) และ

ในเรื่ององค์กรชาวบ้าน....ผู้นำต้องมีอุดมการณ์.....ช่วงแรกมี 11 คน แล้วค่อย ๆ ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนอื่น ๆ เราต้องมองการณ์ไกล มองผลประโยชน์ระยะยาว มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์กับการดำรงชีพ...อุดมการณ์คือการมีความรู้ ซึ่งในหมู่บ้านคนก็มีหลายระดับคนที่ออกไปนอกหมู่บ้านมีประสบการณ์มากกว่าและเรียนรู้ได้เร็วกว่า...การถ่ายทอดความรู้ การประชุมเป็นแค่กิจกรรมหนึ่ง แต่เราต้องมีการไปคุยกระจายไปทั่ว เพราะพอเราประชุมเขาก็คิดได้ แต่อาจจะลืม ดังนั้นจึงต้องตอกย้ำเขา... องค์กรชาวบ้าน ตอนนี้มีเกือบ 20 คนโดยมีคนรุ่นใหม่ ๆ เข้ามามากขึ้น...”

(นายอุเสิน หมิ่นทองวารี, สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2536)

นอกจากนี้ การทำงานโดยการประสานกับองค์กรภายนอกอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานของรัฐและสื่อมวลชนซึ่งปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนกว่าหมู่บ้านอื่น ๆ ยังเอื้อต่อการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน และส่งผลให้กลุ่มแกนนำในหมู่บ้านได้รับการยอมรับมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่หมู่บ้านแห่งนี้ได้รับเลือกจากกรมประมงให้เป็นหมู่บ้านประมงดีเด่น ทั้งนี้

เพราะ “...กลุ่มทุน (เป็นกลุ่มกิจกรรมเพื่อการพัฒนาที่ได้รับการส่งเสริมจากกรมประมงกลุ่มหนึ่งของหมู่บ้านผู้วิจัย) สามารถบริหารเงินที่เขาให้มาจนประสบความสำเร็จ...เริ่มให้ทุนเมื่อปี พ.ศ.2532 ต่อมาจึงมีการให้อีกเมื่อปี พ.ศ. 2534 และ 2535...” (นายเบญญู นวลศรี, สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2536) นอกจากนี้ ในกลุ่มแกนนำเอง ยังตระหนักว่า

...อาวุธของชาวบ้านคือ การไม่ทำผิดกฎหมายและพยายามช่วยเป็นหูเป็นตาให้กับรัฐ ในการสอดส่องผู้กระทำผิดกฎหมาย* ตรงนี้รัฐให้การยอมรับโดยเวลาจับใครได้ก็ลงมาหาชาวบ้าน ขอคำปรึกษาว่าจะดำเนินการกับคนที่ถูกจับอย่างไร...บางคนเราก็ให้รัฐผ่อนปรน เพื่อให้โอกาสเขาปรับตัว ซึ่งตรงนี้ทำให้เขาเห็นคุณค่าเรามากขึ้น... (ดั่งนั้น) ระบบราชการ มันยังใช้การได้อยู่ ถ้าเราเข้มแข็งพอ”

(นายอุเสิน หมื่นทองวารี, สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2536)

ความสามารถในการประสานงานและการได้รับการยอมรับจากรัฐดังกล่าว เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “อำนาจของชุมชน” ซึ่งเกิดจากกระบวนการทำงานและหรือกระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านได้ระดับหนึ่ง ปัจจุบัน นอกจากกลุ่มแกนนำจะมีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้น(เกือบ 20 คน)แล้ว ยังมีการควบคุมเรื่องการตัดไม้เพื่อการใช้สอยด้วย สำหรับสภาพของหมู่บ้านนั้น มีการเปลี่ยนแปลง “...ก่อนมีองค์กรประชาชน ครอบครัวยุคนต่างคนต่างอยู่ แต่หลังจากมีองค์กรประชาชนแล้ว ชาวบ้านมีการประสานกันมากขึ้น” (นายเบญญู นวลศรี, สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2536)

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการประสานงานกับหน่วยงานของรัฐบาลนั้น ชาวบ้านมีความเข้าใจในเรื่องการเมืองการปกครองระดับหนึ่งดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของสมาชิกในกลุ่มแกนนำคนหนึ่งว่า“ในการทำงานนั้นโดยส่วนใหญ่จะประสานงานกับทางราชการ ไม่ประสานกับ สส. (สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร-ผู้วิจัย) สจ. (สมาชิกสภาจังหวัด-ผู้วิจัย) “กลุ่ม

*มีกฎหมายว่าด้วยการใช้เครื่องมือประมง ซึ่งห้ามใช้เครื่องมือชนิดจับสัตว์น้ำในเขต 3,000 เมตรห่างจากชายฝั่ง

มาจึงสืบทราบว่าเป็นผลจากการปล่อยน้ำเสียของโรงงานน้ำมันปาล์ม ในเขตอำเภอสิเกา จังหวัดตรัง ทำให้ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบในหมู่บ้านดังกล่าวมีการรวมตัวกันโดยประสานกับองค์กรประชาชนของหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบอย่างเดียวกันเพื่อเคลื่อนไหวผลักดันผ่านหน่วยงานของรัฐบาลในระดับจังหวัด ซึ่งผลที่สุดโรงงานน้ำมันปาล์มได้ยินยอมที่จะจ่ายค่าเสียหายให้ชาวบ้านในหมู่บ้านทั้งสอง โดยการเคลื่อนไหวของชาวบ้านต่อกรณีดังกล่าวใช้เวลาทั้งสิ้น 57 วัน* นอกจากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านแห่งนี้ มิได้มีท่าทีที่จะปฏิเสธบทบาทการพัฒนาของผู้นำและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานในพื้นที่อย่างชัดเจน

สำหรับหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งซึ่งไม่สามารถก่อให้เกิดองค์กรประชาชนขึ้นอย่างชัดเจน นั้น เป็นชุมชนชาวพุทธ ไม่มีวัดในหมู่บ้าน และตั้งอยู่ไม่ห่างจากตัวอำเภอสิเกามาก ผู้นำในหมู่บ้านได้ปรารภถึงความไม่สามารถก่อให้เกิดองค์กรประชาชนให้ฟังเพียงเล็กน้อยว่า "...ชาวบ้านแต่ละคนมันไม่เหมือนกัน บางคนพูดกันแล้วรู้เรื่อง แต่บางคนไม่รู้เรื่อง..." (นายสิน อุบล, สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2536) สำหรับกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ที่สมาชิกในหมู่บ้านได้ทำร่วมกันคือ การฟื้นฟู-อนุรักษ์ป่า ส่วนกิจกรรมอื่นๆ นั้นไม่มีปรากฏอย่างชัดเจน ในขณะที่ทำการสำรวจพื้นที่นั้นพบว่า มีนายทุนจากอำเภอสิเกากำลังก่อสร้างรีสอร์ทขึ้นในหมู่บ้านด้วย

ปรากฏการณ์ที่ได้จากการสำรวจหมู่บ้านในขั้นตอนนี้ ได้แสดงให้เห็นอย่างมีนัยสำคัญว่าความเคลื่อนไหวขององค์กรประชาชนที่ปรากฏสู่สาธารณะในรูปแบบของสงครามแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการพัฒนาซึ่งมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องทางการเมืองนั้นไม่สามารถแยกออกจากกระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านต่างๆ ได้อย่างสิ้นเชิง นอกจากนี้ ยังอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดกลุ่มในสังคมประชา ซึ่งถือเป็นกลไกสำคัญของการแสดงออกซึ่งผลประโยชน์ (representation) ของคนจนที่เป็นคนส่วนใหญ่ และ/หรือเป็นช่องทางของการมีส่วนร่วมของมวลชนในระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยด้วย

* เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม 2536

ดังนั้น การย้อนศึกษากระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบททางการเมืองการปกครองไทยที่แม้จะมีการนำระบอบประชาธิปไตยมาใช้กว่า 60 ปีแต่ก็เป็นการนำมาเฉพาะรูปแบบ ในขณะที่โครงสร้างอำนาจยังคงมีลักษณะรวมศูนย์อยู่ที่ชนชั้นนำทางการเมือง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ อำนาจอธิปไตยมิได้ตกอยู่ในมือของประชาชนอย่างแท้จริง ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากเวทีของการตัดสินใจกำหนดนโยบายของรัฐ กล่าวคือ ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 อำนาจการตัดสินใจกำหนดนโยบายจำกัดอยู่ในกลุ่มของข้าราชการเป็นหลัก ระยะเวลาแม้ว่าสภาวะดังกล่าวจะมีการคลี่คลายไปบ้าง แต่ผลที่สุด กลุ่มการเมืองที่มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจรัฐอย่างต่อเนื่อง ก็ยังคงจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มธุรกิจเอกชน โดยมีลักษณะของความสัมพันธภาพหุ้นส่วน (partnership) ตัวอย่างเช่น การใช้นโยบายการร่วมมือระหว่างรัฐกับทุน โดยการก่อตั้งคณะกรรมการร่วมภาครัฐบาลและเอกชน (กรอ.) ขึ้นในปี พ.ศ.2524 เป็นต้น ในขณะที่กลุ่มการเมืองอื่น ๆ อาทิ กลุ่มนิสิตนักศึกษา, กลุ่มกรรมกร ตลอดจนกลุ่มชาวนาชาวนไร่ มักถูกปิดกั้นการก่อตัวและการแสดงบทบาททางการเมือง อันส่งผลให้กลุ่มเหล่านี้ ขาดการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่องและไม่สามารถพัฒนาขึ้นเป็นองค์กรทางการเมืองที่เข้มแข็งได้ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2526) จวบจนกระทั่งมีการก่อตัวขององค์กรประชาชนที่ประสบกับปัญหาความยากจนขึ้นท่ามกลางพันธนาการของโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมือง ที่ถูกกำหนดขึ้นและถูกใช้ไปเพื่อแสวงหาประโยชน์ของกลุ่มที่กุมอำนาจรัฐจากระบบสังคมได้อย่างชอบธรรมตลอดมา

ดังนั้น การวิจัยเรื่อง กระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชนโดยมุ่งวิเคราะห์หาปัจจัยที่มีผลต่อการเสริมอำนาจของประชาชน จึงเป็นการศึกษาในระดับรากหญ้า (grassroots) เพื่อค้นหาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการก่อตัวของกลุ่ม อันจะส่งผลต่อลักษณะของโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนที่ยากจนกับกลุ่ม และหรือองค์กรในสังคมการเมืองอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐและกลุ่มทุนซึ่งเป็นประเด็นที่มีความซับซ้อนและควรมีการวิเคราะห์อย่างจริงจังทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกระบวนการทางการเมืองของไทย ทั้งในส่วนที่เป็นบทบาทและท่าทีของรัฐต่อองค์กรประชาชน และบทบาทขององค์กรประชาชนที่มีต่อรัฐ ตลอดจนความเข้าใจของชาวบ้านในฐานะที่เป็นผู้กระทำการทางการเมืองตามลำดับ

ขอบเขตของการศึกษา

1. ศึกษากระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชนที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน 3 แห่ง คือ บ้านแหลมมะขาม บ้านบางคางคาว และบ้านหัวหิน ซึ่งตั้งอยู่รายรอบอ่าวสิเกา อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง
2. ช่วงเวลาที่สนใจศึกษาคือ ระหว่างปี พ.ศ.2528 ถึงปี พ.ศ.2537

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ แบ่งความสนใจเป็น 3 ระดับคือ ในประการแรกจะศึกษา ลักษณะและการก่อตัวขององค์กรประชาชนในหมู่บ้าน ท่ามกลางโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง และกลไกของรัฐ ตลอดจนการได้รับคำแนะนำ และ/หรือ การเกื้อหนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน ในประการต่อมา จะนำข้อเท็จจริงที่ได้มาวิเคราะห์เปรียบเทียบเพื่อค้นหาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเสริมอำนาจประชาชน และในประการสุดท้าย เพื่อประโยชน์ในการอธิบายลักษณะ การเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตยของไทยต่อไป

สมมติฐานการศึกษา

1. การก่อตัวขององค์กรประชาชนเกิดจากการปรับตัวของประชาชนที่มีต่อสภาพปัญหา ทั้งในส่วนที่เป็นปัญหาของชุมชนเอง และปัญหาที่เกิดจากโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง
2. ปัจจัยภายนอก ซึ่งได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน, นโยบายของรัฐ, ข้าราชการและหน่วยงานของรัฐ, สื่อมวลชน เป็นต้น มีอิทธิพลต่อความแตกต่างของกระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชน

3. ปัจจัยภายในหมู่บ้าน อาทิ ลักษณะการรับรู้ปัญหาของประชาชนในชุมชน, ผู้นำหรือกลุ่มแกนนำในหมู่บ้าน, ความสัมพันธ์ทางอำนาจในชุมชน และปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ส่งผลต่อความแตกต่างในการเสริมสร้างอำนาจขององค์กรประชาชนมากกว่าปัจจัยภายนอก

แนวความคิดที่ใช้ในการศึกษา

เนื่องจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สนใจปรากฏการณ์ของกระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชนในฐานะที่เป็นการเสริมสร้างอำนาจของประชาชน และเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชนบท ดังนั้นแนวความคิดที่ใช้จึงมีลักษณะเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ดังกล่าว มีรายละเอียดดังนี้

ก. แนวความคิดเกี่ยวกับการก่อตัวของกลุ่มหรือองค์กร โดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์จะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ทั้งนี้เพราะมีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันทั้งในทางวัตถุและจิตใจ สภาวะดังกล่าวทำให้เกิดกลุ่มที่หลากหลายขึ้น โดยอาจอยู่ในรูปของกลุ่มทางสังคม กลุ่มทางเศรษฐกิจและกลุ่มทางการเมือง อย่างไรก็ตาม การแบ่งประเภทของกลุ่มในลักษณะดังกล่าว ถึงที่สุดแล้ว ก็ไม่สามารถแยกประเภทของกลุ่มในระบบสังคมได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมปัจจุบันที่มีโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ซับซ้อน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ กลุ่ม ๆ หนึ่งอาจมีลักษณะเป็นกลุ่มทางสังคม แต่ในขณะเดียวกัน กลุ่มดังกล่าวอาจดำเนินบทบาทเป็นกลุ่มทางเศรษฐกิจและ/หรือ กลุ่มทางการเมืองก็ได้ อาทิ กลุ่มเพื่อน หรือสมาคมชาวจีน เป็นต้น ดังนั้น การศึกษาเรื่องกลุ่ม หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางการเมืองจึงจำเป็นต้องมีการศึกษาและพิจารณาอย่างกว้างขวาง ซึ่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้ความสนใจกับแนวความคิดต่าง ๆ มีรายละเอียด ดังนี้

1. ทฤษฎีกลุ่ม (Group Theory) แนวความคิดเรื่องกลุ่มทางการเมืองเป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสหรัฐอเมริกาและยุโรปตะวันตก นับตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โดยหวังว่าแนวความคิดดังกล่าวจะสามารถขยายขอบเขตของการศึกษาทางรัฐศาสตร์ ซึ่งจำกัดอยู่เฉพาะเรื่องสถาบันทางการเมือง ไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับสังคมโดยมุ่งความสนใจไปที่กลุ่มกับขบวนการทางการเมือง Arthur Bentley ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า

กลุ่มผลประโยชน์ หรือกลุ่มทางการเมือง หมายถึง การที่สมาชิกสังคมรวมตัวกันเพื่อกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในทางการเมือง การรวมกลุ่มกันดังกล่าวนี้สามารถกระทำได้พร้อม ๆ กัน หลาย ๆ กลุ่ม ในขณะที่เดียวกัน และการรวมตัวกันก็ต้องมีจุดมุ่งหมายที่จะกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างชัดเจน และกิจกรรมนั้น ๆ จะเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันบ่อยครั้งด้วย จนกลายเป็นแบบแผนประเพณีปฏิบัติที่ยอมรับกันทั่วไป...

(กมลลา สุขพานิช-ชั้นธปราวบ,2527)

ในการศึกษาเรื่องกำเนิดของกลุ่มนั้น ทฤษฎีดังกล่าวได้เสนอสมมติฐานว่ากลุ่มเกิดขึ้นเพื่อเป็นตัวสื่อความต้องการทางการเมือง โดยความระส่ำระสายต่อรูปแบบพฤติกรรมที่ดำรงอยู่ได้ก่อให้เกิดการเสียประโยชน์ อันเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความใกล้ชิด (tangency) และการปฏิสัมพันธ์ (interaction) ระหว่างคน จนกระทั่งเกิดทัศนคติบางอย่างร่วมกัน (shared attitudes) อันจะนำไปสู่สภาพการณ์ของการมีกลุ่ม (group) และเมื่อการปฏิสัมพันธ์มีมาก ๆ เข้าจะทำให้เกิดองค์การที่เป็นทางการ ซึ่งเป็นขั้นตอนสูงสุดในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ และมีความสำคัญในแง่ที่เป็นตัวทำให้เกิดเสถียรภาพของกลุ่มและนำหน้าต่อการเมือง (Truman, 1955) ดังนั้นการมีทัศนคติร่วมกันจึงเป็นพลังทางสังคม (social force) ที่ผลักดันให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์ขึ้น ซึ่งนักทฤษฎีนิยมรุ่นต่อมาได้ถือเอาว่า กลุ่มทางการเมืองจะเกิดขึ้น เมื่อคนเสียเปรียบและรู้สึกถึงความเสียเปรียบนั้น และบุคคลที่เข้าร่วมกับกลุ่มจะมีทัศนคติและ/หรือผลประโยชน์ร่วมกัน โดยกลุ่มจะทำหน้าที่พิทักษ์หรือขยายผลประโยชน์เหล่านั้น ซึ่งกระบวนการอัตโนมัตินี้มีลักษณะเหมือน invisible hand ที่ทำหน้าที่ป้องกันไม่ให้เกิดกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดมีอำนาจมากเกินไปนั่นเอง (พฤทธิสถาน ชุมพล , ม.ร.ว., ไม่ระบุปีพิมพ์)

อย่างไรก็ตามแนวคิดดังกล่าวถูกโต้แย้งโดย Salisbury (1969) ได้เสนอว่า กระบวนการเกิดกลุ่มมิได้เกิดขึ้นอย่างอัตโนมัติ หากจำเป็นต้องมีองค์การที่เป็นผู้กระทำการ (active organizers) ทำหน้าที่เป็นผู้นำ, จำเป็นต้องมีทุน (organizing capital), ต้องมีการให้สวัสดิการและ/หรือผลประโยชน์ต่อสมาชิก (benefits) ตลอดจนต้องมีลักษณะของการตอบสนองต่อความต้องการของตลาดด้วย (อ้างใน ม.ร.ว.พฤทธิสถาน ชุมพล)

สำหรับการพิจารณาเรื่องอำนาจของกลุ่มผลประโยชน์นั้น แนวความคิดดังกล่าวให้ความสำคัญกับเรื่องความสามารถในการมีอิทธิพลต่อนโยบายของรัฐเพื่อประโยชน์ของสมาชิกเป็นสำคัญ โดยสนใจเฉพาะการใช้อำนาจที่สังเกตเห็นได้เท่านั้น การจำกัดกรอบการมองในลักษณะดังกล่าวทำให้กลุ่มที่ไม่สามารถทำให้ความต้องการของตนได้รับการพิจารณา และกลุ่มที่ไม่มีการกระทำการเรียกร้องหรือพิทักษ์ผลประโยชน์ของตนไม่ได้รับความสนใจ ดังที่พวก non-decisionists ได้วิพากษ์ไว้ว่าการศึกษาเฉพาะพฤติกรรมที่สังเกตเห็นได้นั้นไม่เพียงพอ ทั้งนี้เพราะมีข้อเรียกร้องบางอย่างซึ่งไม่ได้รับการพิจารณา โดยผู้มีอำนาจสามารถใช้ค่านิยมของสังคมและจารีตของสถาบันในการจำกัดให้มีการถกเถียงเฉพาะในประเด็นที่ไม่เป็นอันตรายต่อพวกเขา (mobilization of bias) — หรือในอีกด้านหนึ่ง ผู้มีอำนาจยังสามารถปกป้องผลประโยชน์ของตนโดยการควบคุมคนในสังคมให้มองผลประโยชน์ในลักษณะที่สอดคล้องกับกลุ่มตน อันส่งผลให้บุคคลเหล่านั้นมีความสำนึกในผลประโยชน์ของตนเองคลาดเคลื่อนไป (false consciousness) ทำให้ไม่มีการกระทำการเพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ หรือในอีกกรณีหนึ่งคือ ผู้มีอำนาจอาจไม่จำเป็นต้องแสดงการกระทำเพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของตน ทั้งนี้เพราะลักษณะของโครงสร้างที่ดำรงอยู่เป็นสิ่งที่เกื้อหนุนให้ผู้กำหนดนโยบายต้องให้ประโยชน์แก่ผู้มีอำนาจนั้นอยู่แล้ว เป็นต้น (วิพากษ์โดย Bachrach และ Baratz, Steven Lukes และ Charles Lindblom ตามลำดับ อ้างใน ม.ร.ว. พุทธิสาดน ชุมพล)

ดังนั้น การศึกษาเรื่องกลุ่มของทฤษฎีดังกล่าวจึงมีความจำกัดเฉพาะปรากฏการณ์ที่สามารถสังเกตเห็นได้และต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมือง

2. แนวความคิดเรื่องขบวนการทางสังคม (Social Movement) ขบวนการทางสังคม เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจและมีการศึกษาอย่างกว้างขวางนับจากปี ค.ศ.1960 เป็นต้นมา สำหรับแนวทางการศึกษาขบวนการทางสังคมนั้นมีผู้เสนอไว้อย่างหลากหลาย แต่ที่สำคัญมีอยู่สองค่าย คือ แนวทางการศึกษาขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในอเมริกา เรียกว่า การระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงโครงสร้างที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาปรากฏการณ์ของความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยมุ่งวิเคราะห์ถึงเหตุผลของการเข้าร่วมกิจกรรมของผู้กระทำการซึ่งอยู่ในรูปของปัจเจกบุคคล (individuals) หรือกลุ่ม (groups) ในขณะที่แนวทางการศึกษาขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นในยุโรป ซึ่งเรียกว่า ขบวนการทางสังคมใหม่ (New Social Movement) มุ่งให้ความสำคัญกับการศึกษาประเด็นเชิงโครงสร้างทางสังคม โดย

เฉพาะในส่วนของโครงสร้างทางอุดมการณ์หรือวัฒนธรรมที่เป็นสาเหตุของการเกิดขบวนการทางสังคมเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องขบวนการทางสังคมในปัจจุบัน ได้มีการประยุกต์ใช้วิธีการทั้งสอง เพื่ออธิบายขบวนการทางสังคมที่ปรากฏขึ้นในประเทศต่าง ๆ ด้วย

โดยทั่วไป ขบวนการทางสังคมมักถูกมองว่าเป็นทั้งเหตุและผลของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Kriesi, 1988) ซึ่งเกิดจากความรู้สึกไม่พอใจต่อสภาพสังคมในยุคหลังอุตสาหกรรม โดยได้มีการให้คำจำกัดความไว้ว่า ขบวนการทางสังคม คือ ผู้กระทำการรวมหมู่ (collective action) ซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่รู้ว่าตนเองมีผลประโยชน์เช่นเดียวกัน และมีเอกลักษณ์อย่างเดียวกัน (a common identity) ในการดำรงชีวิตส่วนใหญ่ของตน (Scott, 1990) แนวความคิดดังกล่าวมีความแตกต่างจากผู้กระทำการรวมหมู่อื่นๆ เช่น พรรคการเมืองหรือกลุ่มผลักดัน (pressure groups) ตรงที่มีการระดมมวลชน (mass mobilization) หรือผู้ว่าจะระดมมวลชน ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของทางบังคับทางสังคม (social sanction) ของมัน ดังนั้นจึงเป็นแหล่งที่มาจากอำนาจของขบวนการทางสังคม นอกจากนี้ยังมีความแตกต่างจากการรวมกลุ่มในลักษณะอื่นๆ เช่น กลุ่มอาสาสมัครหรือสโมสร ตรงที่มีความมุ่งหมายที่จะพิทักษ์รักษา (defend) หรือเปลี่ยนแปลงสังคม หรือเป็นการเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ของกลุ่มในสังคมเป็นหลัก (Alan Scott, 1990) สำหรับการศึกษาเรื่องขบวนการทางสังคมนั้น Kriesi (1988) เสนอว่า ต้องไม่แบ่งแยกชีวิตทางสังคมทั้งในส่วนที่เป็นวิถีชีวิตปกติ (every day life) และวิถีชีวิตไม่ปกติภายใต้การระดมทางการเมือง (non-routine of political mobilization) ออกจากกัน ทั้งนี้เพราะขบวนการทางสังคมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตปกติของสังคมโดยมีเครือข่ายของการจัดตั้งมากมายกำกับอยู่ มีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตลอดจนมีการปฏิบัติกรร่วมกันอยู่ซึ่งโครงสร้างความสัมพันธ์เหล่านี้ถูกสร้างขึ้นและผลิตซ้ำเรื่อยๆ ในกิจกรรมประจำวัน การปรากฏของขบวนการทางสังคมโดยมีการระดมมวลชนจึงเป็นเพียงตัวกระตุ้นเท่านั้น

สำหรับแนวความคิดเรื่องกลุ่ม หรือองค์กรของแนวทางการศึกษาเรื่องขบวนการทางสังคมที่สำคัญมีดังนี้

แนววิเคราะห์ระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) เป็นแนวทางการศึกษาที่สนใจปรากฏการณ์ของการประท้วงแบบรวมหมู่ (collective protest) โดยมุ่งวิเคราะห์การระดมเพื่อการประท้วง (protest mobilization) แนวความคิดดังกล่าวเชื่อว่า ผู้กระทำการเป็นผู้มี

เหตุผล ดังนั้นการประท้วงแบบรวมหมู่ที่เกิดขึ้น จึงเป็นการกระทำที่มีเหตุผลและมีการวางแผนเพื่อระดมไว้แล้ว (Kitschelt, 1991) สำหรับการเข้าร่วมกิจกรรมของผู้กระทำการนั้น Klandermans และ Tarrow (1984 : 4-7) เสนอว่า เกิดจากการพิจารณาปัจจัยสามประการคือ

1. ต้นทุนและกำไรของการมีส่วนร่วม เป็นองค์ประกอบสำคัญของ การเข้าร่วมขบวนการโดยทฤษฎีของ Olson (1968) เน้นว่าการเข้ามีส่วนร่วมของบุคคล เป็นเพราะว่ามีผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม (collective good) โดยในการจูงใจให้บุคคลเข้าร่วมนั้น จำเป็นต้องมีการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างค่านิยม การมีจุดมุ่งหมายร่วมกันและความสามารถที่จะทำให้เป็นจริงได้

2. องค์การ เป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อการระดมความรู้สึกผูกพันต่อกัน การคงอยู่ขององค์การจึงเป็นการเพิ่มโอกาสของความสำเร็จของขบวนการ

3. ความหวังของความสำเร็จ มีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม และด้วยเหตุที่ความสำเร็จนั้นมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับจำนวนผู้ที่เข้าร่วมในขบวนการ ดังนั้น บุคคลที่ตัดสินใจเข้าร่วมจึงตระหนักว่า การเข้าร่วมของเขามีผลอย่างไรต่อความสำเร็จ และการมีส่วนร่วมของเขาในความสำเร็จนั้น นอกจากนี้ความหวังของความสำเร็จยังมีความเกี่ยวข้องกับโอกาสทางการเมือง และการค้นหายุทธวิธีใหม่ ๆ ในขบวนการที่จะรวบรวมการกระทำร่วมกันด้วย

แนวความคิดดังกล่าวให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านองค์การ ไม่เฉพาะแต่การเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเข้าร่วมกิจกรรมของผู้กระทำเท่านั้น แต่ยังมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงและการกำหนดขอบเขตของการเคลื่อนไหวด้วย และองค์การที่ให้ความสำคัญ คือองค์การในระดับท้องถิ่น (McAdam และ Gamson ตามลำดับ อ้างใน Kitschelt, 1991) อย่างไรก็ตาม Kitschelt (1991) ได้เสนอเชิงวิพากษ์ว่า การให้ความสำคัญกับองค์การมากเกินไป อาจเป็นตัวกีดขวางความสำเร็จของการเคลื่อนไหว ดังนั้น ในการให้ความสำคัญกับองค์การเคลื่อนไหว ควรสนใจบริบททางสังคมและวัฒนธรรมควบคู่ไปด้วย ทั้งนี้เพราะองค์การมิใช่เป็นเพียงเครื่องมือของกิจกรรมรวมหมู่เท่านั้น แต่เป็นภาพสะท้อนของการเคลื่อนไหวในทางปฏิบัติด้วย นอกจากนี้

Kitshelt ยังเสนอด้วยว่า ในการศึกษาขบวนการทางสังคม จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับโครงสร้างทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการด้วย

สำหรับสาเหตุของความขัดแย้งนั้น แนวทางดังกล่าวเสนอว่า เกิดจากความไม่พอใจในความแตกต่างของผลประโยชน์ที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างทางสังคม ซึ่งการระดมแบบรวมหมู่ และการประท้วงจะปรากฏขึ้นในสังคมก็ต่อเมื่อมีสถานการณ์ที่เฉพาะเจาะจง และมีความคับข้องใจเกิดขึ้นด้วยเท่านั้น (Kitshelt, 1991)

แนววิเคราะห์ขบวนการทางสังคมใหม่ (New Social Movement) เป็นแนววิเคราะห์ที่เกิดขึ้นในบริบทของการทำให้ทันสมัย (Modernization) ในขณะที่รัฐเริ่มถูกท้าทาย และเริ่มสลายไปในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สภาวะดังกล่าวได้ส่งผลให้ผู้คนเริ่มหลุดพ้นจากขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม ศาสนาและครอบครัว เกิดลักษณะของปัจเจกชน (individualism) ขึ้นมาแทนที่ และผู้คนเหล่านี้มีอิสระต่อโครงสร้างสังคมเดิม

ลักษณะของขบวนการทางสังคมตามแนววิเคราะห์นี้ ประกอบไปด้วยกลุ่มของชนชั้นกลางที่มีการศึกษาดี และกลุ่มคนที่มีคำถามต่อชีวิตในสังคมทุนนิยม ต้องการปลดปล่อยตนเองออกจากลัทธิบริโภคนิยม (Kriesi, 1988) เป็นขบวนการทางสังคมที่มีจุดมุ่งหมายในการระดมสังคมประชา (civil society) ไม่สนใจที่จะท้าทายรัฐโดยตรง แต่จะมุ่งพิทักษ์สังคมประชาจากการแทรกแซงของรัฐ กิจกรรมหลักของขบวนการทางสังคมใหม่มุ่งไปที่ประเด็นเรื่องสัญลักษณ์ กล่าวคือ เปิดโอกาสให้บุคคลให้ความหมายต่อความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ระหว่างตัวเขากับสังคม และธรรมชาติเสียใหม่ (Scott, 1990) แนวความคิดดังกล่าวถูกตั้งข้อสังเกตว่ามีอุดมการณ์และข้อเรียกร้องที่เกี่ยวข้องกับความคิดเรื่องความเป็นอิสระ (autonomy) ทั้งในส่วนที่เป็นความเป็นอิสระส่วนตัว (personal autonomy) คือการปลดปล่อยตนเองออกจากอุปสรรค และให้สำนึกในศักยภาพของตนเอง การท้าทายข้อจำกัดด้านเสรีภาพที่อยู่ในรูปของกฎหมาย หรือแนวทางปฏิบัติ ซึ่งเป็นขยายอิสรภาพส่วนตัวและอิสรภาพของกลุ่มไปสู่เวทีทางการเมืองและการมีอิสระในการต่อสู้ (autonomy of struggle) โดยไม่มีขบวนการอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องครอบงำ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือแนวความคิดดังกล่าวมุ่งต่อต้านอำนาจนิยม (anti-authoritarianism) และเน้นประชาธิปไตยทางตรงหรือรากหญ้า (grassroot democracy) มากกว่าประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน (representative democracy) (Scott, 1990)

สำหรับการก่อเกิดของขบวนการมวลชนนั้น Klein (1989) เสนอว่าขึ้นอยู่กับการพัฒนาความสำนึกของกลุ่มซึ่งจากการเรียนรู้และความตึงเครียดของสังคมที่เกิดจากการก้าวไปสู่อุตสาหกรรม (Klandermans, 1984) โดยรูปแบบองค์กร (organizational form) มีลักษณะที่สำคัญคือตั้งอยู่ในท้องถิ่นหรืออยู่บนกลุ่มเล็กๆ เกี่ยวพันกับประเด็นปัญหาเฉพาะ (specific) ซึ่งมักเป็นเรื่องท้องถิ่น, กิจกรรมมีลักษณะขึ้น-ลงเป็นลูกคลื่น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ มีการดำเนินกิจกรรมไม่เท่ากันในแต่ละช่วง, ลักษณะโครงสร้างขององค์กรเป็นโครงสร้างหลวมๆ หรือมีระบบอำนาจหลวม ๆ และสมาชิกมักเข้า ๆ ออก ๆ ไม่แน่นอน ทำให้มีการพูดถึงเครือข่ายทาง สังคม (social network) แทนความเป็นองค์กร ซึ่งองค์กรดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นทางการหรือไม่ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายและอุดมการณ์ขององค์กรเป็นหลัก (Scott, 1990) ดังนั้น ภาพของความเป็นองค์กรในขบวนการทางสังคมใหม่จึงมีลักษณะที่ยืดหยุ่นสูงและการก่อตัวของขบวนการมีลักษณะเป็นปฏิกริยาต่อปัญหาในสังคมโดยตรง

อย่างไรก็ตาม การศึกษาของ Scott Mainwaring (ใน Stepan, ed., 1989) เสนอว่า ในกระบวนการก่อเกิดของกระบวนการเคลื่อนไหวในระดับรากหญ้านั้น จำเป็นต้องอาศัยผู้นำในการกระตุ้นการมีส่วนร่วม และมักกระทำได้อย่าง Mainwaring ได้กล่าวถึงเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคของการกระทำร่วม (collective action) ว่า ได้แก่ (1) สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของมวลชน (2) ความสำนึกทางการเมือง โดยชาวบ้านไม่เชื่อในความชอบธรรมและประสิทธิภาพของการเมือง (3) การมีผลประโยชน์ทางวัตถุที่ขัดกัน ซึ่งทำให้ฝ่ายหนึ่งได้ ในขณะที่อีกฝ่ายต้องเสียประโยชน์อันพึงได้จากรัฐ และ (4) ความขัดแย้งในประเด็นอื่นๆ เช่น ศาสนา,ชาติพันธุ์,สถานภาพ เป็นต้น นอกจากนี้ Mainwaring ยังเสนอด้วยว่าในเรื่องความสัมพันธ์กับรัฐนั้น การเลือกจุดยืนที่จะต่อต้านรัฐแบบหัวชนฝา (radical) นั้นไม่สามารถให้คำตอบได้ จึงต้องรองกับรัฐ โดยถือว่าเป็นเรื่องสำคัญของการพัฒนาแม้จะคัดค้านนโยบายรัฐ แต่ก็พยายามมีการพูดคุยกับราชการอันเป็นลักษณะที่ทำให้ประสบความสำเร็จ ซึ่งในการที่ผู้นำของขบวนการยอมรับจุดยืนของพรรคหรือของรัฐนี้ อาจไม่ใช่อาการของการถูกซื้อตัว (cooptation) แต่เป็นการกระทำเพื่อไปสู่จุดมุ่งหมายของขบวนการง่ายขึ้น ดังนั้นในการพิจารณาถึงบทบาทของขบวนการในแง่ของควมมีอิสระในตัวเอง (autonomous) และการถูกซื้อตัว (coopted) จึงต้องมีการแยกแยะมากขึ้น อีกทั้งในการสร้างขบวนการทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพนั้น จำเป็นต้องมีผู้นำจากข้างนอก อันเป็นผลมาจากการประสานงานกับละแวกบ้าน นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมระดับรากหญ้าจะมีมากขึ้น เมื่อมีการเพิ่มสำนึกในทุกคนว่าการเข้าร่วมมีความสำคัญ

จึงกล่าวได้ว่า ในกระบวนการก่อเกิดของขบวนการทางสังคมนั้น นอกจากจะขึ้นอยู่กับความรู้สึกไม่พอใจต่อสภาพสังคมที่ดำรงอยู่แล้ว เงื่อนไขเรื่องกลุ่มและ/หรือองค์กร ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งมีความสำคัญต่อการเข้าร่วมกิจกรรมของผู้กระทำการ และมีอิทธิพลต่อการกำหนดขอบเขตการเคลื่อนไหว

3. แนวความคิดขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยเรื่ององค์กรประชาชน (peoples organizations) แนวความคิดเรื่ององค์กรประชาชน หรือที่มีการเรียกทั่วไปว่า องค์กรชาวบ้าน หรือองค์กรชุมชนนั้น เป็นแนวความคิดที่ถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่มีการก่อตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนขึ้นในประเทศไทย (ประมาณปีพ.ศ.2510 ในที่นี้หมายถึง มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งก่อตั้งโดย ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์) โดยเชื่อมั่นว่า การทำงานพัฒนาโดยผ่านระบบกลุ่มหรือองค์กรประชาชนในหมู่บ้านจะเป็นหนทางในการบรรลุสู่เป้าหมายของงานพัฒนา ดังนั้นกลุ่มหรือองค์กรชาวบ้านจึงถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อรองรับแนวความคิดด้านการพัฒนาต่างๆ (ไพศาล ชวงฉ่ำ : จุลสารทางเลือกการพัฒนา : ปีที่ 4 : ฉบับที่ 3 : 2529 : 5) ต่อมาแนวความคิดดังกล่าวได้รับการพัฒนามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับจากปี พ.ศ.2524 เป็นต้นมา ปัจจุบัน”องค์กรประชาชน” กลายเป็นเป้าหมายหนึ่ง ที่กระบวนการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนพยายามจะเกื้อหนุนให้เกิดขึ้น โดยได้มีการให้นิยามขององค์กรประชาชนว่า เป็นองค์กรเพื่อดำเนินกิจการของชาวบ้าน เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านในการทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือเอนกประสงค์ มีขนาดต่าง ๆ กัน อาจจะมีขนาดระดับหมู่บ้านหรือเล็กกว่าหมู่บ้านก็ได้ ไม่ใช่องค์กรที่แต่งตั้งโดยทางราชการหรือสถาบันภายนอกอื่น ๆ แต่เป็นองค์กรของชุมชนจริง ๆ โดยชุมชนและเพื่อชุมชน (ประเวศ วะสี, 2536) เปรียบเสมือน”รัฐบาล“ ของชุมชนที่ดูแลทุกข์สุขของมวลสมาชิก เป็น”กุญแจมือ”ที่จะแก้ไขปัญหาล้วนใหญ่ของคนในชุมชน (อัมพร แก้วหนู : แลใต้ : หมายเลข 5 : 39)

สำหรับสมมติฐานขั้นต้นของแนวความคิดดังกล่าวเชื่อว่า ภายในความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีอยู่ การพัฒนาควรจะมีจุดประสงค์ไปที่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม โดยให้ความสำคัญกับกลุ่มคนจนในชนบท เพราะเป็นประชาชนที่ไม่มีกลุ่มหรือองค์กร ซึ่งสถานการณ์ของคนไร้องค์กรนี้คือ การไม่มีอำนาจและขาดการเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ในสังคม ดังนั้น ความสำคัญของการรวมกลุ่มจึงอยู่ที่การรวมกลุ่มประชาชนและการสร้างอำนาจต่อรองอันเป็นประเด็นทางการเมือง แนว

ความคิดดังกล่าวเชื่อว่า อุดมการณ์จะพัฒนาขึ้นเองในระหว่างกระบวนการจัดตั้งองค์กรประชาชน ดังนั้น จึงไม่มีอุดมการณ์ที่ตายตัว และไม่มีกำหนดอุดมการณ์ให้กับประชาชน นอกจากนี้ แนวความคิดเรื่ององค์กรประชาชนยังให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านการระดม และการจัดองค์กร ซึ่งจะนำไปสู่การเพิ่มอำนาจต่อรองและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างต่อไปส่วน ในด้านการก่อให้เกิดองค์กรประชาชนนั้นแนวความคิดนี้เชื่อว่า คนไร้องค์กรเหล่านี้มีศักยภาพ ในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กรได้ ถ้าหากได้รับการกระตุ้นอย่างถูกต้อง (บันทร อ่อนดำ, 2533) โดย "ความถูกต้องของการกระตุ้นนั้น" จะมีวิธีที่แตกต่างกันไปในแต่ละองค์กรพัฒนา เอกชน และในแต่ละพื้นที่ของการพัฒนา โดยยุทธศาสตร์ที่ใช้คือการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม และมีเป้าหมายเพื่อการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ

กล่าวโดยสรุป การก่อตัวของกลุ่มและ/หรือองค์กรในบริบทของสังคมการเมืองนั้น เป็นการกระทำร่วมที่มีสาเหตุจากการไม่พอใจในวิกฤติปัญหาอันเกิดจากกระบวนการทำให้ทันสมัย แต่ความรู้สึกดังกล่าวจะไม่สามารถก่อให้เกิดองค์กรประชาชนขึ้นได้โดยตรงหรือจำเป็นต้องอาศัยปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่สำคัญคือ (1) ผู้นำทั้งในส่วนที่เป็นผู้นำจากภายนอกและผู้นำหรือกลุ่มแกนนำภายในหมู่บ้าน (2) การระดมคนให้เกิดการกระทำแบบรวมหมู่ (collective action) โดยอาศัยปัจจัยเรื่องต้นทุนและกำไรของการมีส่วนร่วม ความหวังในความ สำเร็จ และมีการพัฒนาความสำคัญของกลุ่มซึ่งเกิดจากกระบวนการเรียนรู้จากการทำกิจกรรม เป็นต้น (3) ตลอดจนช่องทางทางการเมือง (political access) ที่เอื้อต่อการดำเนินกิจกรรม ของกลุ่ม และปัจจัยที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ดังที่ปรากฏในแนวความคิดที่ได้อ้างไว้ โดยในการศึกษานั้น มุ่งให้ความสนใจกับผู้นำหรือกลุ่มแกนนำขององค์กรประชาชน นักพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทั้งในส่วนที่เป็นอำนาจของบุคคลดังกล่าว ในฐานะที่เป็นหน่วยของระบบสังคม ตลอดจนการกระทำต่อกันของกลุ่มบุคคลดังกล่าวทั้งนี้ เพราะโดยปกติแล้วหน่วยต่าง ๆ ในระบบสังคมจะมีความสำคัญหรือมีอำนาจมากน้อยแตกต่างกันไปตามลักษณะตำแหน่งที่ยึดครองอยู่ในโครงสร้าง ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบจะถูกถ่ายทอดผ่านโครงสร้างไปยังส่วนอื่นๆ ซึ่งผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของแต่ละหน่วยที่มีต่อหน่วยอื่นๆ จะมีมากน้อยแตกต่างกัน ตามระดับตำแหน่งของหน่วยนั้นๆ ในโครงสร้างของระบบ (Schaff, 1978) ดังนั้นการศึกษาอำนาจของหน่วยทางสังคมดังกล่าวจึงมีความเกี่ยวข้องกับความสามารถในการก่อให้เกิดองค์กรประชาชนในหมู่บ้านด้วย

ข. แนวความคิดเรื่องอำนาจ โดยปกติแล้ว"อำนาจ"มักถูกศึกษาในสองลักษณะคือ การมีและการใช้อำนาจ ซึ่งจากการสำรวจแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับการก่อเกิดของกลุ่มหรือองค์กรที่ผ่านมามีพบว่าทฤษฎีกลุ่มเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาด้านการใช้อำนาจที่สามารถสังเกตได้ ในขณะที่แนวความคิดเรื่องขบวนการทางสังคมและองค์กรประชาชน เป็นแนวความคิดที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มอำนาจต่าง ๆ ของกลุ่มเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ศึกษาวิจัยฉบับนี้ เห็นว่า ถึงที่สุดแล้วสถานะของการมีและการใช้อำนาจเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน สามารถสังเกตได้โดยตรงจากการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ และสามารถวิเคราะห์ได้จาก โครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ดำรงอยู่ในระบบสังคม ทั้งนี้เพราะอำนาจเป็นการกระทำระหว่างกัน ที่เกี่ยวข้องกับความสามารถในการควบคุมและหรือทำให้ผู้อื่นกระทำการ (Hannah Arendt อ้างใน Lukes, 1986) และในขณะเดียวกันการพูด การกระทำของปัจเจกบุคคลก็เกิดขึ้นจากบริบททางเศรษฐกิจและสังคม (Habermas อ้างในLukes,1986) ด้วย ดังนั้น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของบุคคลกลุ่มหนึ่งจึงไม่สามารถแยกออกจากโครงสร้างทางอำนาจที่ดำรงอยู่ในระบบสังคมนั้นได้อย่างชัดเจน

การศึกษาเรื่องอำนาจขององค์กรประชาชนจึงสามารถกระทำได้สองลักษณะคือ อำนาจขององค์กรประชาชนในกระบวนการกำหนดนโยบายของรัฐ ทั้งในส่วนที่เป็นการตัดสินใจ (decision) และการไม่ตัดสินใจ (non-decision), และอำนาจขององค์กรประชาชนที่เป็นอิสระจากการครอบงำทางอุดมการณ์ และหรือวัฒนธรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อชนชั้นนำ ซึ่งเท่ากับอำนาจในการปกครองตนเอง โดยในการศึกษาวิจัยนั้น จะอาศัยการสอบถามจากสมาชิกขององค์กรถึงการแสดงบทบาทในการมีส่วนร่วมและหรือการนำเสนอผลประโยชน์ของตนออกมาในรูปของประเด็นนโยบาย ทั้งในส่วนที่เป็นข้อเสนอที่ได้รับการพิจารณาทางการเมือง , ข้อเสนอที่ไม่ได้รับการพิจารณาทางการเมือง และ กระบวนการป้องกันของชนชั้นนำมาให้ข้อเสนอที่ไม่พึงปรารถนานั้น โผล่ขึ้นมาท้าทายค่านิยมหลักหรือผลประโยชน์หลักของสังคมและหรือผลประโยชน์ของชนชั้นนำ (R.Dye, 1981) เช่น การใช้วิธีการระดมความลำเอียง (mobilization of bias) โดยการใช้ค่านิยมของสังคมและจารีตของสถาบันในการจำกัดให้มีกรถเถียงกันเฉพาะในประเด็นทางนโยบายที่ไม่เป็นอันตรายต่อชนชั้นนำ (Bachrach and Baratz, 1962) เป็นต้น นอกจากนี้ ยังสามารถวิเคราะห์การครอบงำทางอุดมการณ์โดยศึกษาจากการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ รวมตลอดถึงการกำหนดความต้องการของประชาชนในชุมชนว่ามีความสอดคล้อง

คล้อยกับอุดมการณ์ และ/หรือวัฒนธรรม และ/หรือ ความถูกต้องที่ถูกกำหนดโดยชนชั้นนำหรือไม่เพียงใด ทั้งนี้เพราะถึงที่สุดแล้วระบบอาจถูกทำให้ล้มเอียงได้โดยวิธีการที่ไม่ตั้งใจ โดยคนหนึ่งคนใด หรือกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด แต่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและสถาบันต่างๆ ที่มีลักษณะเป็นระเบียบแบบแผนตามปกติอยู่แล้ว (Lukes , 1974) ตามลำดับ

กรอบการวิเคราะห์

จากแนวความคิดต่าง ๆ ในข้างต้น สามารถสรุปเป็นกรอบในการวิเคราะห์การก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมอำนาจประชาชนได้ ดังนี้

การก่อตัวขององค์กรประชาชนภายในหมู่บ้าน เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในหน่วยของสังคมเพื่อปรับสภาพทางอำนาจของตนในระบบโครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่ให้สูงขึ้น ทั้งนี้เพื่อเอื้อต่อความสามารถในการเรียกร้อง ต่อรองและพิทักษ์รักษาผลประโยชน์ของชุมชนได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปสู่การรวมตัวเป็นองค์กรทางสังคม หรือมีการกระทำร่วม (Collective Action) ของสมาชิกภายในชุมชนนี้ มิได้เกิดขึ้นจากความรู้สึกและ/หรือการสูญเสียผลประโยชน์ในระดับผิวเผินเท่านั้น แต่จะขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญดังนี้

ในประการแรก สมาชิกภายในชุมชนต้องมีความสำนึกในความแตกต่างของผลประโยชน์ที่ดำรงอยู่ในระบบโครงสร้างทางสังคมซึ่งเกิดจากการเรียนรู้และการประสบกับความตึงเครียดทางสังคมที่กำลังก้าวไปสู่อุตสาหกรรม

ประการที่สอง ต้องมีปัจจัยกระตุ้น ที่สำคัญได้แก่ ผู้นำ, ผลประโยชน์ และความหวังที่จะประสบความสำเร็จ ในขณะที่เดียวกันก็จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการหาวิธีการแก้ไขปัจจัยที่เป็นอุปสรรคที่สำคัญซึ่งได้แก่ สภาพความเป็นอยู่ของสมาชิก, ความสำนึกทางการเมือง, การมีผลประโยชน์ทางวัตถุที่ขัดกัน เพราะจะทำให้ฝ่ายหนึ่งได้ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งต้องเสียผลประโยชน์อันพึงได้จากรัฐ และความขัดแย้งในประเด็นอื่น ๆ อาทิ ศาสนา, ชาติพันธุ์, สถานภาพ เป็นต้น ด้วย

ประการสุดท้ายคือ ต้องให้ความสำคัญกับโครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่ในระบบสังคมและสามารถใช้โครงสร้างดังกล่าวในลักษณะที่เอื้อต่อการดำเนินกิจกรรมด้วย กล่าวคือ รู้จักใช้หน่วยงานสังคมอื่นๆ อาทิระบบราชการ, สถาบันทางการเมือง (ในที่นี้หมายถึงนักการเมือง), กลุ่มธุรกิจ, องค์กรพัฒนาเอกชน, องค์กรทางวิชาการต่างๆ และสื่อมวลชนเข้ามาเสริมกระบวนการ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ รู้จักใช้โครงสร้างที่ดำรงอยู่เป็นทรัพยากรทางอำนาจให้กับชุมชนนั่นเอง

ระเบียบวิธีที่ใช้ในการศึกษา

ด้วยเหตุที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการย้อนศึกษากระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชน นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2528 ถึงปัจจุบัน และเป็นการศึกษาภาคสนาม โดยเลือกเอาหมู่บ้าน 3 แห่งในเขตอำเภอสิเกา จังหวัดตรัง เป็นหน่วยในการศึกษาวิเคราะห์ (Unit of Analysis) ดังนั้นในการเก็บรวบรวมข้อมูลจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับข้อมูล 2 ชุด คือ ข้อมูลในส่วนที่เป็นปรากฏการณ์ของการก่อตัวขององค์กรประชาชน โดยมุ่งศึกษาบทบาทของผู้นำหรือกลุ่มแกนนำที่ทำกิจกรรมร่วมกันกับองค์กรพัฒนาเอกชน, บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน, และเจ้าหน้าที่ของรัฐ กับข้อมูลในส่วนที่เป็นบริบทของปรากฏการณ์ โดยสอบถามจากประชาชนทั่วไปในชุมชนหมู่บ้าน ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะผู้วิจัยตระหนักดีว่า ปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่โดดๆ ด้วยตัวของมันเอง แต่จะเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขบางประการและมีความเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์อื่น ๆ ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง (ชยันต์ วรรณะภูติ, 2536)

สำหรับของการเลือกชุมชนประมงพื้นบ้าน อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง เป็นหน่วยของการศึกษานั้น โดยในประการคือ มีการศึกษาวิจัยที่ให้ความสำคัญกับองค์กรประชาชนในขบวนการสิ่งแวดล้อมภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวนมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบัน ได้มีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทาง

การพัฒนา” ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาศักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าในพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งครอบคลุมถึงกระบวนการก่อตัวของกลุ่มและ/หรือองค์กรประชาชน ตลอดจนกระบวนการจัดสรรและการพิทักษ์รักษาทรัพยากรของชุมชนแล้ว ในขณะที่เอกสารการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลขององค์กรประชาชนในภาคใต้ ยังคงมีลักษณะเป็นเอกสารของหน่วยงานพัฒนาเอกชน และ/หรือเป็นการศึกษาในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับทรัพยากรชายฝั่งเป็นหลัก จึงเกิดความสนใจศึกษาในเชิงสังคมศาสตร์ ประกอบกับมีเหตุผลในประการที่ 2 คือ มีการพูดกันมากกว่าคนได้มีความตื่นตัวทางการเมือง จึงเลือกพื้นที่ภาคใต้เป็นเป้าหมายในการศึกษา ประกอบกับได้ทำการสำรวจข้อมูลจากสื่อมวลชน การพูดคุยแลกเปลี่ยนกับนักพัฒนาในองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท และได้เข้าร่วมในการสัมมนาเรื่อง ชาวประมงพื้นบ้านกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ซึ่งจัดขึ้นในระหว่างวันที่ 28 - 30 กันยายน 2536 ณ คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ทำให้เห็นถึงการขยายตัวของขบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาทของเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้าน อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง ที่มีการดำรงอยู่ของความเป็นองค์กรประชาชนอย่างชัดเจน ประกอบกับการมีโอกาสเข้าร่วมสังเกตการณ์ในการประชุมเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านอำเภอสิเกา และอำเภอกันตัง จังหวัดตรัง ในเดือนพฤศจิกายน 2536 ทำให้เห็นความแตกต่างของความเป็นองค์กรในหมู่บ้านแต่ละแห่ง จึงทำการเลือกศึกษาหมู่บ้านทั้ง 3 แห่ง คือ บ้านแหลมมะขาม, บ้านบางคางควา และบ้านหัวหิน ซึ่งมีความแตกต่างกันอย่างเด่นชัดในเรื่องของความเป็นองค์กร กระบวนการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนา และเงื่อนไขทางศาสนาอันก่อให้เกิดประเด็นปัญหาในการวิจัยขึ้น

ในส่วนของกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้น ผู้วิจัยได้ใช้เวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลรวม 6 เดือน คือ ระหว่างวันที่ 21 เมษายน ถึงวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2537 โดยให้ความ

* เป็นการศึกษาวิจัยที่มีการประสานความร่วมมือระหว่างประชาชนในชนบททั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน แล้วเจ้าหน้าที่ราชการจากหลายกรมกอง องค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่และนักวิชาการจากสาขาต่างๆ เพื่อแสวงหาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพปัญหาหลักกันชัดแจ้งในการจัดการทรัพยากรและที่ดินทำกินในพื้นที่ป่ารวมทั้งเพื่อแสวงหาแนวทางแก้ไขและพัฒนาอย่างยั่งยืน

สำคัญกับวิธีการเก็บรวบรวม 2 ลักษณะ คือ การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามและในกระบวนการวิเคราะห์ กับการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยอาศัยวิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) มีรายละเอียดดังนี้

1. การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องเป็นการสำรวจข้อมูลเพื่อช่วยในการศึกษาวิเคราะห์ โดยแบ่งข้อมูลที่ต้องมีการศึกษาเป็น 3 ชุดคือ ข้อมูลที่เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับ ค่านิยม, อารมณ์ความรู้สึก, ความเชื่อ, อุดมการณ์ ตลอดจนการให้ความหมายกับสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องอำนาจและรัฐของคนภาคใต้ ชุดที่สอง เป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทั่วไปของหมู่บ้าน เช่น สภาพภูมิศาสตร์, การตั้งถิ่นฐานของชุมชน, ประวัติความเป็นมาของชุมชน และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านเป็นต้น สำหรับชุดสุดท้าย เป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับองค์กรประชาชนในแต่ละชุมชนหมู่บ้าน

สำหรับแหล่งข้อมูลเหล่านี้ได้แก่

1.1 เอกสารทางราชการ ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากสำนักงานจังหวัด, หน่วยจัดการป่าชายเลนที่ ตง.5, สำนักงานป่าไม้จังหวัด และสำนักงานอำเภอสิเกา จังหวัดตรัง

1.2 เอกสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และบทความทางวิชาการต่าง ๆ ซึ่งสามารถค้นคว้าได้จากสถาบันทักษิณคดีศึกษา และหอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จังหวัดสงขลา

1.3 เอกสารของสมาคมหยาดฝน ทั้งในส่วนที่เป็นบทความในหนังสือและวารสารต่างๆ รายงานของเจ้าหน้าที่อาสาสมัครจากมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม ที่มาประจำในหน่วยงานดังกล่าว และเอกสารบันทึกการประชุม เป็นต้น

2. การเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มคนที่ถูกศึกษา และใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ควบคู่ไปกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ตลอดจนได้แบ่งแหล่งข้อมูลออกเป็น 4 กลุ่มคือ ข้อมูลหมู่บ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน ข้าราชการใน

ท้องถิ่น และสื่อมวลชนที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชน โดยมีประเด็นปัญหาที่ต้องการเก็บรวบรวมดังนี้

2.1 ข้อมูลหมู่บ้าน โดยแบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

2.1.1 ข้อมูลทั่วไป ซึ่งได้แก่ ลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจ ตลอดจนภาพปัญหาของท้องถิ่น ในช่วงเวลาต่าง ๆ และกระบวนการแก้ไขที่เกิดขึ้น

2.1.2 ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการก่อตัวขององค์กรประชาชน ทั้งในส่วนที่เป็นลักษณะทั่วไปของกระบวนการพัฒนาในการรับรู้ของชาวบ้าน การกระตุ้นให้เกิดกลุ่มกิจกรรม การพัฒนา กระบวนการใช้ทรัพยากรของชุมชนและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และการได้รับการยอมรับของกลุ่มแกนนำในการพัฒนา

สำหรับเทคนิคในการเก็บรวบรวมข้อมูลหมู่บ้านนั้นผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ โดยได้แบ่งกลุ่มเป้าหมายในการสัมภาษณ์เป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มแกนนำชาวบ้าน ในฐานะที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) ชาวบ้านทั่วไป และกลุ่มบุคคลที่มีตำแหน่งเป็นทางการ เช่น ครู คณะกรรมการหมู่บ้าน และคณะกรรมการศาสนา เป็นต้น ตลอดจนมีการปรับปรุงวิธีการสัมภาษณ์อย่างหลากหลาย ทั้งที่อยู่ในรูปของการสัมภาษณ์อย่างเปิดกว้าง เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์สามารถอธิบายความคิดของตนอย่างอิสระ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (indepth interview) และการตะล่อมถาม (probe) เพื่อให้ผู้ตอบเล่าเรื่องทั้งหมดออกมา นอกจากนี้ยังได้ทำการตรวจสอบข้อมูลโดยการเปรียบเทียบข้อมูลของบุคคลทั้ง 3 กลุ่ม อย่างสม่ำเสมอด้วย

เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลหมู่บ้านและองค์กรประชาชนอีกประการหนึ่งที่ดำเนินการไปควบคู่กับการสัมภาษณ์คือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกิจกรรมของชุมชน เช่น งานแต่งงาน งานสุหนัด (หมายถึง พิธีกรรมในการขลิบอวัยวะเพศของเด็กผู้ชาย อันเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญของชาวไทยมุสลิม เพราะเป็นการบ่งชี้ถึงการบรรลุนิติภาวะพอที่จะเข้ารับศาสนาอิสลามได้นั่นเอง - ผู้วิจัย) การประชุมชาวบ้าน ตลอดจนการ

ประชุมของกลุ่มกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ รวมถึงการเข้าร่วมในกิจกรรมการปลูกป่าชายเลนชุมชนด้วย เป็นต้น

2.2 องค์กรเอกชนพัฒนาชนบท เป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่ง ซึ่งผู้วิจัยต้องใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ควบคู่ไปกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ทั้งนี้ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งในส่วนที่เป็นความเป็นมา แนวความคิด และกระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่เป็นหน่วยของการศึกษานับตั้งแต่เริ่มดำเนินการ (พ.ศ.2528) จนกระทั่งปัจจุบัน (พ.ศ. 2537) โดยละเอียด

2.3 ข้าราชการในระดับท้องถิ่น โดยอาศัยวิธีการสัมภาษณ์และจำกัดเฉพาะหน่วยงานที่มีบทบาทต่อกระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชน ได้แก่ ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย กรมป่าไม้ กรมประมง และกลุ่มครู ทั้งนี้เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบทบาทการเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนา และทัศนคติที่มีต่อการก่อตัวขององค์กรประชาชนและกระบวนการพัฒนาตามแนวทางของสมาคมหยาดฝน ตามลำดับ

2.4 สื่อมวลชนท้องถิ่น เป็นการรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของสื่อมวลชนท้องถิ่น ที่มีต่อองค์กรประชาชน กระบวนการพัฒนาของสมาคมหยาดฝน และการอนุรักษ์ ตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม ในระดับของการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้น ผู้วิจัยได้เผชิญกับสภาพปัญหาและต้องปรับปรุงกระบวนการทำงานกล่าวคือ หลังจากที่ได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลไประยะหนึ่ง ผู้วิจัยพบว่าองค์กรประชาชนในชุมชนหมู่บ้านเหล่านี้มีการดำเนินกิจกรรมน้อยมาก และในพื้นที่ที่มีองค์กรประชาชนไม่ชัดเจนก็แทบจะไม่มีมีการดำเนินกิจกรรมเลย ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะสมาคมหยาดฝนได้ขยายพื้นที่การทำงานไปในเขตอำเภอกันตัง ทำให้ผู้วิจัยต้องประสบปัญหาในด้านการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับและหรือ สามารถบ่งชี้ถึงกระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชนได้อย่างสมบูรณ์

ดังนั้น จึงทำการปรับกระบวนการเก็บข้อมูล จากที่ได้กำหนดไว้คือ

ขั้นที่ 1 : เก็บรวบรวมข้อมูลจากหมู่บ้าน ทั้งในส่วนที่เป็นสภาพทั่วไป และ การก่อตัวขององค์กรประชาชน โดยใช้เวลาหมู่บ้านละ 1 เดือน

ขั้นที่ 2 : สังเคราะห์ข้อมูลที่ได้

ขั้นที่ 3 : ตรวจสอบและเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมโดยใช้เวลาหมู่บ้านละ 2 สัปดาห์

โดยได้เพิ่มกระบวนการเก็บข้อมูลด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเสริมสร้างองค์กรประชาชนของหมู่บ้านอื่น ๆ ที่รับเอาแนวความคิดและยุทธวิธีในการทำงานของชุมชนในบริเวณดังกล่าว ทั้งในส่วนที่เป็นการติดตามผู้นำของหมู่บ้านที่เป็นหน่วยของการศึกษา ไปแลกเปลี่ยนข้อมูลกับหมู่บ้านอื่น ๆ หรือไปร่วมงานสัมมนาต่าง ๆ และการติดตามเจ้าหน้าที่สมาคมหยาดฝนลงไปหมู่บ้านต่าง ๆ เพื่อศึกษาวิธีการทำงาน อาทิ การเข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่าที่บ้านพระม่วง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง, การเข้าร่วมสังเกตการณ์ในการประชุมของบ้านบ่อม่วง อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่, การเข้าร่วมกิจกรรมประกาศแนวเขตอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งที่เกาะปูจ.กระบี่, การเข้าร่วมในงานสัมมนาเรื่องป่าชายเลนที่บ้านมดตะนอย อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง, การประชุมของสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ ที่จังหวัดสงขลา และการประชุมของกรมประมงเรื่องสิทธิประมงชายฝั่ง เป็นต้น นอกจากนี้ ในกรณีที่เจ้าหน้าที่ที่เคยปฏิบัติงานในหมู่บ้านที่เป็นหน่วยของการศึกษาได้ลาออกจากสมาคมหยาดฝนแล้ว แต่ยังสามารถติดต่อได้ ผู้วิจัยก็ได้เดินทางไปสัมภาษณ์ โดยเน้นไปที่การให้ผู้ที่เป่าหมายของการสัมภาษณ์ได้เล่าถึงประสบการณ์ในการทำงานในหมู่บ้านที่เป็นหน่วยของการศึกษาด้วย

อนึ่ง ในการเก็บรวบรวมข้อมูลหมู่บ้านนั้น ผู้วิจัยได้อาศัยอยู่กับผู้นำที่สมาคมหยาดฝนได้ติดต่อประสานงานด้วยเป็นหลัก ทำให้ประสบปัญหาในด้านภาพลักษณ์ของผู้วิจัยในระดับหนึ่ง กล่าวคือ มีชาวบ้านบางส่วนยังคงเข้าใจว่าผู้วิจัยเป็นเจ้าหน้าที่ของสมาคมหยาดฝน ทำให้การตอบคำถามของผู้ที่เป็นเป้าหมายของการศึกษา ยังคงมีลักษณะเป็นคำตอบที่คาดว่าสมาคมหยาดฝนต้องการอยู่มาก

นิยามศัพท์

1. องค์กรประชาชน หรือที่องค์กรพัฒนาเอกชนนิยมใช้คำว่า“องค์กรชาวบ้าน” และ “องค์กรชุมชน” นั้น ในงานวิจัยฉบับนี้มีความหมายเหมือนกันคือ เป็นการรวมกลุ่มของประชาชน โดยมีเป้าหมายเพื่อเรียกร้อง ต่อรองและจัดสรรผลประโยชน์ของชุมชนโดยอาจจะเป็นกลุ่มทางการหรือไม่ก็ได้ สำหรับการศึกษานี้ให้ความสำคัญกับองค์กรประชาชนที่ได้รับการกระตุ้นและ/ หรือเสริมหนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นหลัก
2. องค์กรพัฒนาเอกชน หมายถึงกลุ่มบุคคลองค์กรหรือหน่วยงาน ซึ่งดำเนินการโดยภาคเอกชน มีเป้าหมายการทำงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนที่ด้อยโอกาส และไม่แสวงหากำไร
3. องค์กรเอกชนพัฒนาชนบท หมายถึง องค์กรพัฒนาเอกชนที่ให้ความสำคัญกับประชาชนผู้ด้อยโอกาสในชนบทเป็นหลัก
4. การพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนของชาวบ้านในทุกชั้นตอน ซึ่งได้แก่ ชั้นของการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน การค้นหาแนวทางแก้ไข การดำเนินการแก้ไข และการสรุปวิเคราะห์ ตลอดจนการประเมินผลการดำเนินงาน ตามลำดับ
5. ความสัมพันธ์ทางอำนาจ หมายถึง การที่คน ๆ หนึ่ง ใช้อำนาจต่ออีกคนหนึ่ง โดยอำนาจดังกล่าวอาจอยู่ในรูปของการใช้กำลังบังคับ (power), การแปรพฤติกรรมผู้อื่นด้วยการชักจูงด้วยเหตุผล (rational persuasion) หรือการเกิดการยอมรับทั้งสองฝ่ายว่าหากเข้ามาร่วมมือกันให้เกิดการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็จะเกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (influence) และอำนาจที่เกิดจากการมีฐานะแห่งความชอบธรรมเป็นพิเศษ อันเนื่องมาจากคุณสมบัติบางอย่าง เช่น เกียรติยศ ชื่อเสียง เป็นต้น (authority)

ลักษณะทั่วไปของหมู่บ้านในกรณีศึกษา

ก. ลักษณะทั่วไปของอำเภอสิเกา "สิเกา" เป็นชื่อของอำเภอที่ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลตอนเหนือสุดของจังหวัดตรัง ห่างจากศาลากลางจังหวัดไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นระยะทาง 33 กิโลเมตร ทางเหนือติดกับอำเภอวังวิเศษ จังหวัดตรัง และอำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ (มีคลองกะลาเส่น้อยเป็นเส้นแบ่งเขต), ทางใต้ติดกับอำเภอกันตัง และทะเลอันดามัน, ทิศตะวันออกติดกับอำเภอเมืองตรังและอำเภอวังวิเศษ และทิศตะวันตกติดกับทะเลอันดามัน (ดูแผนที่ประกอบในภาคผนวก 1) มีพื้นที่ประมาณ 524 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 327,490 ไร่ ส่วนใหญ่มีลักษณะสูง ๆ ต่ำ ๆ ลาดจากทิศตะวันออกลงไปทางทิศตะวันตก ทางทิศเหนือมีภูเขาสูง ป่าไม้ และลำคลองต่าง ๆ ส่วนบริเวณชายฝั่งทะเล มีลักษณะโค้งเว้าเข้ามาเป็นอ่าวเรียก "อ่าวสิเกา" มีลำคลองสายสั้น ๆ จำนวนมากมาย ทำให้พื้นที่บริเวณดังกล่าวมีลักษณะเป็นเกาะแก่งและปกคลุมไปด้วยป่าชายเลน

ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่า ทำให้อ่าวสิเกาเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานและการใช้เป็นท่าเรือ จึงมีคนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก โดยในระยะแรกคือ เมื่อประมาณ 200 ปีที่ผ่านมา มีชาวมุสลิมจากปีนัง ลังกาอี และทางตอนเหนือของประเทศมาเลเซีย อพยพเข้ามาโดยทางเรือและตั้งบ้านเรือนอยู่ตามแนวชายฝั่ง กระจายอยู่รายรอบอ่าว ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงมีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งโรงงานแปรรูปไม้และทำธุรกิจส่งออกเปลือกไม้แสมและโกงกาง โดยมีการติดต่อค้าขายกับปีนัง และสิงคโปร์ ทำให้มีคนอพยพเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างของโรงงานมากขึ้น สำหรับการอพยพเข้าระยะที่สาม เป็นผลจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ.2484 ที่เปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามาสัมปทานไม้ในเขตป่าชายเลน ทำให้มีนายทุนท้องถิ่นและจากกรุงเทพฯ เข้ามาตั้งโรงงานเผาถ่านไม้โกงกางเพื่อส่งเป็นสินค้าออกไปยังประเทศปีนังและสิงคโปร์ จึงมีคนจากจังหวัดใกล้เคียงอพยพเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างจำนวนมาก

ปัจจุบันอำเภอสิเกามีจำนวนประชาชนทั้งสิ้น 27,321 คน แบ่งการปกครองออกเป็น 5 ตำบล 38 หมู่บ้าน ได้แก่ บ่อหิน (8 หมู่บ้าน 1 สุขาภิบาล), ไม้ฝาด (6 หมู่บ้าน), นาเมืองเพชร (7 หมู่บ้าน), เขาไม้แก้ว (9 หมู่บ้าน), กะลาเส (8 หมู่บ้าน) ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ได้แก่ ยางพารา, ข้าว, ปาล์ม, ไม้ยืนต้นต่าง ๆ และทำประมง เป็นต้น

สำหรับหมู่บ้านทั้ง 3 แห่งที่เลือกมาศึกษานั้นตั้งอยู่รายรอบอ่าวสิเกา มีลักษณะทั่วไปดังนี้

ข. บ้านแหลมมะขาม เป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะเป็นเกาะตั้งอยู่บริเวณปากคลองกะลาเส่น้อยและคลองแหลมขาม ซึ่งวางตัวอยู่ทางตอนบนและตอนล่างกันชุมชนแห่งนี้ออกจากแผ่นดินใหญ่ สำหรับพื้นที่ของหมู่บ้านมีขนาด 457 ไร่ มีหมู่บ้านใกล้เคียงและถือได้ว่าตั้งอยู่บนเกาะเดียวกันได้แก่ บ้านทุ่งทองและบ้านแหลมไทรตั้งอยู่ถัดออกไปทางทิศตะวันตกตามลำดับ ส่วนด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดกับบ้านบางค้างคาว โดยมีลำคลองสายเล็กๆ จำนวนมากมายกั้นขวางอยู่ (ดูแผนที่ประกอบในภาคผนวก 2)

ในด้านความเป็นมาของบ้านแหลมมะขามนั้น กล่าวได้ว่าเกิดขึ้นจากการขยายตัวของชุมชนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณปลายแหลม (ปัจจุบันคือบ้านแหลมไทร) เมื่อ 200 ปีที่ผ่านมา แต่ยังคงมีจำนวนน้อยกล่าวคือ มีไม่ถึง 10 หลังคาเรือน จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลงและมีการตั้งโรงงานเผาถ่านขึ้นที่แหลมมะขาม (พ.ศ.2486) เพื่อส่งเป็นสินค้าออกไปขายที่ปีนัง และสิงคโปร์ จึงมีผู้อพยพเข้ามาทำงานเป็นแรงงานรับจ้างจากพื้นที่ใกล้เคียงมากขึ้น ทำให้แหลมมะขามมีลักษณะเป็นเมืองศูนย์กลางในการประกอบอาชีพอีกแห่งหนึ่งของชุมชนแถบนี้

ปัจจุบันบ้านแหลมมะขามมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 499 คน 104 หลังคาเรือน เป็นชาวมุสลิมร้อยละ 99 ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพประมงถึงร้อยละ 83 รองลงมาคืออาชีพรับจ้างทั่วไป, ทำสวน และค้าขายตามลำดับ สำหรับเครื่องมือประมงที่ใช้ได้แก่อวนสามชั้น (อวนกุ่ม), อวนปู, ไชหมึก, ไชปลาเก๋า, เบ็ด, ตกปูดำ และมีการเลี้ยงปลาในกระชัง นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางส่วนใช้เครื่องมือประเภทอวนปิดอ่าว และโพงพาง ซึ่งถือเป็นการทำประมงที่ผิดตามกฎหมายประมงด้วย

ในด้านกลุ่มตระกูลที่สำคัญ ๆ ได้แก่ หัสสาคร, วาราช, รัญวาสี, หมาดทิ้ง, หมิ่นทองวารี, เหล็กเกิดผล และ นวลศรี ชาวบ้านมีการพบปะ พุดคุย และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการเป็นชุมชนศูนย์กลางในอดีต, การตั้งบ้านเรือนมีลักษณะกระจุกตัวอยู่บริเวณชายฝั่งใกล้กับท่าเรือของหมู่บ้าน, เนื้อที่ของเกาะมีขนาดไม่กว้าง

ขวางนัก และมีลักษณะการประกอบอาชีพที่เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านมีเวลาที่จะพูดคุยกัน สำหรับองค์กรประชาชนที่ได้รับการจัดตั้งโดยหน่วยงานของรัฐที่สำคัญ ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน, กลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติทางทะเล(ทสปช.), กองทุนเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ, กลุ่มแม่บ้าน, คณะกรรมการโรงเรียน, อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้านและกลุ่มออมทรัพย์ของกรมประมง ส่วนคณะกรรมการศาสนามีลักษณะเป็นองค์กรธรรมชาติที่รัฐพยายามเข้ามาควบคุมดูแล

ลักษณะทั่วไปของหมู่บ้าน ประกอบด้วยโรงงานเผาถ่าน 2 แห่ง, โรงเรียน 1 โรง, มัสยิด 1 หลัง, สถานีอนามัย และป้อมตำรวจอย่างละ 1 แห่ง (รับผิดชอบครอบคลุมทั้ง 4 หมู่บ้านบนเกาะ), ศูนย์สาธารณสุขหมู่บ้าน 1 แห่ง, โรงซาร์ทแบดเตอร์ 1 โรง, โรงซ่อมเครื่องมือประมง 1 โรง, ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง, ศาลาประชาธิปไตย 1 หลัง และ ท่าเทียบเรืออีก 1 แห่ง ส่วนในด้านสิ่งสาธารณูปโภคอื่น ๆ อาทิ น้ำประปา, ไฟฟ้า และเส้นทางคมนาคมยังไม่ได้รับการพัฒนาจากรัฐ ชาวบ้านยังคงใช้น้ำจากบ่อน้ำสาธารณะซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 4 บ่อ, มีการใช้ไฟจากตะเกียงยกเว้นบ้านที่มีฐานะจะมีเครื่องปั่นไฟ ส่วนการสัญจรภายในหมู่บ้านยังคงอาศัยเส้นทางเดินเท้า มีการทำถนนกว้าง 1 เมตรเชื่อมระหว่างหมู่บ้านทั้ง 4 แห่ง แต่ในปัจจุบันเส้นทางบ้านแหลมมะขาม-บางค่างคาวไม่สามารถใช้ได้อีกต่อไป เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่นิยมใช้จึงขาดการซ่อมบำรุง ทำให้การคมนาคมระหว่างหมู่บ้านทั้งสองจึงจำเป็นต้องอาศัยเรือ สำหรับการติดต่อกับอำเภอและจังหวัด ชาวบ้านบนเกาะนิยมลงเรือจากบ้านแหลมมะขามมาขึ้นฝั่งที่ทำด้นม่วง ตำบลทุ่งขี้เหล็ก ซึ่งจะมีรถประจำทางสายทุ่งขี้เหล็ก-ตรัง จอดรออยู่ โดยจะออกวันละ 1 เที่ยว เวลาประมาณ 7.00 น.ของทุกวัน ยกเว้นวันศุกร์ เพราะเป็นวันที่ต้องประกอบพิธีทางศาสนา

ค. บ้านบางค่างคาว เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านแหลมมะขามมีลักษณะเป็นเกาะ ที่ถูกโอบล้อมโดยลำคลองสายเล็ก ๆ จำนวนมากมาย ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนล้วนเป็นแรงงานรับจ้างโรงงานเผาถ่านและด้วยเหตุของการเป็นชุมชนขยาย ทำให้บ้านแหลมมะขามและบางค่างคาวถูกจัดเป็นอยู่ในหน่วยการปกครองเดียวกันคือหมู่ที่ 4 ตำบล เขาไม้แก้ว อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง จนกระทั่งปี พ.ศ.2526 จึงมีการขอแยกหมู่บ้าน เพราะมีคนอพยพเข้ามาอยู่ที่บางค่างคาวมากขึ้น ประกอบกับหมู่บ้านทั้งสองตั้งอยู่ค่อนข้างห่างกันมาก กล่าวคือต้องใช้เวลาประมาณ 40 นาทีสำหรับเรือแจว (ในช่วงนั้น

ชุมชนแถบนี้ยังไม่มีการใช้เรือเครื่อง การค้ากับปิ่นังและสิงคโปร์ ยังคงใช้เรือใบเป็นหลัก) ทำให้ชาวบ้านและเด็กนักเรียนที่ต้องเดินทางไปประกอบพิธีทางศาสนาและไปโรงเรียน (ตามลำดับ) ที่แหลมมะขามด้วยความยากลำบาก และด้วยเหตุที่ครอบครัวของผู้ใหญ่บ้านของชุมชนทั้งสองอยู่ที่บางค้างคาว ทำให้แหลมมะขามต้องถูกตั้งเป็นหมู่ที่ 5 นับตั้งแต่นั้นมา

เกาะบางค้างคาวมีพื้นที่ประมาณ 5,000 ไร่ โดยเป็นพื้นที่ที่มีการถือครองประมาณ 2,000 ไร่ และด้วยความกว้างขวางของเกาะ ทำให้บางค้างคาวมีท่าเรือของหมู่บ้านกระจายอยู่โดยรอบ สำหรับท่าเรือที่ใหญ่ที่สุดตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ในขณะที่พื้นที่ตอนกลางของเกาะเป็นที่ราบเหมาะแก่การเพาะปลูก

ปัจจุบัน บ้านบางค้างคาวมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 491 คน 111 ครัวเรือน ประชาชนทั้งหมดนับถือศาสนาอิสลาม ชาวบ้านร้อยละ 93 ประกอบอาชีพประมงและทำสวน รองลงมาคือ การค้าขาย และอาชีพรับจ้างทั่วไป ตามลำดับ สำหรับเครื่องมือประมงที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือขนาดเล็ก ใช้หากินในคลองเป็นหลัก อาทิ เบ็ด, ไซปลาเก่า และไซปูดำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางส่วนรับจ้างไล่จัญเปี้ยวและมีการทำอวนรุนในเขตคลอง ซึ่งถือเป็นการทำประมงที่ผิดตามกฎหมายประมงด้วย

กลุ่มตระกูลที่มีความสำคัญได้แก่ ศรีชาย, หมิ่นทองวารี, หมาดทึง, อำหมัด, ทิพย์ทอง และหมิ่นทอง ความสัมพันธ์ภายในชุมชนมีลักษณะ"ต่างคนต่างอยู่" การไปมาหาสู่กันจำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มเครือญาติเป็นหลัก ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะ การมีพื้นที่เกาะที่กว้างขวาง, มีการตั้งบ้านเรือนในลักษณะกระจายอยู่ในสวนยางและข้อจำกัดทางด้านการประกอบอาชีพ กล่าวคือ ชาวบ้านต้องตื่นแต่เช้าเพื่อกรีดยาง หลังจากนั้นต้องรีบแปรรูปร่างน้ำยางให้เป็นยางแผ่น ตกบ่ายบางส่วนก็การพักผ่อน, บางส่วนต้องตัดแต่งสวนยาง และบางส่วนต้องออกไปจมนหรือไปดูไซปลาเก่าหรือไซปูดำที่ได้วางไว้ เป็นต้น สำหรับองค์กรประชาชนซึ่งเกิดจากการจัดตั้งของรัฐบาล ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน, คณะกรรมการโรงเรียน และอาสาสมัครสาธารณสุข ในขณะที่คณะกรรมการหมู่บ้านและคณะกรรมการศาสนายังไม่มีการจัดตั้งอย่างเป็นทางการ

ลักษณะทั่วไปของหมู่บ้าน ประกอบด้วยโรงเรียน 1 แห่ง, มัสยิด (ยังไม่จัดทะเบียน) 1 หลัง, ศูนย์สาธารณสุขหมู่บ้าน 1 แห่ง, โรงซาร์ทแบตเตอรี 1 แห่ง, ร้านขายของชำที่ขึ้นทะเบียน 2 ร้านและที่ไม่ขึ้นทะเบียนอีก 4 ร้าน ชาวบ้านร้อยละ 72 มีโทรศัพท์มือถือของตนเอง โดยใช้ไฟจากหม้อแบตเตอรี มีบ่อน้ำในหมู่บ้านประมาณ 4 แห่ง และถังเก็บน้ำฝน 2 แห่ง แต่ยังคงขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง สำหรับการสัญจรภายในหมู่บ้านอาศัยการเดินเท้าหรือใช้จักรยานยนต์ มีการทำถนนกว้าง 1 เมตร ยาวประมาณ 3 กิโลเมตร ผ่านตอนกลางของเกาะ ส่วนการติดต่อกับแผ่นดินใหญ่นั้น เดิมใช้วิธีการส่งให้เรือจ้างจากบ้านแหลมมะขามมารับและไปขึ้นที่ท่าต้นม่วง แต่เมื่อประมาณ 5 ปีที่ผ่านมา มีการทำถนนเชื่อมจากทางหลวงจังหวัดหมายเลข 4046 เข้ามาถึงท่าบ่อหว่าและมีรถประจำทางสายบ่อหว่า-ตรังเข้ามารับผู้โดยสารบริเวณท่าบ่อหว่าทุกวัน โดยจะออกจากท่าเวลา 7.00 น.ทำให้ชาวบ้านหันมาใช้เส้นทางดังกล่าวแทน

ง. บ้านหัวหิน เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเล ทางตอนใต้ของบ้านแหลมมะขามและบ้านบางค่างควา อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอสิเกาไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 7 กิโลเมตรทิศเหนือจรดบ้านปากคลองและคูหนุ, ทิศตะวันออกติดกับบ้านโต๊ะบัน ส่วนทางตอนใต้ติดกับบ้านพรุจูด สภาพทางภูมิศาสตร์มีลักษณะเป็นเนินสูง(ชาวบ้านเรียกว่า"ควน") และลาดลงสู่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก มีหาดทรายที่เกิดจากการทับถม (หรือหาดอกใหม่) เป็นแนวยาว รวมแล้วหมู่บ้านแห่งนี้มีพื้นที่ประมาณ 934 ไร่ โดยเป็นพื้นที่ที่มีการถือครองประมาณ 355 ไร่

สำหรับความเป็นมาของชุมชนแห่งนี้ เดิมเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของบ้านโต๊ะบันซึ่งเป็นชาวไทยมุสลิมที่อพยพมาชุดเดียวกับชาวบ้านที่บ้านแหลมไทร คือเมื่อ 200 ปีที่ผ่านมา แต่บริเวณที่เป็นที่ตั้งของบ้านหัวหินในปัจจุบันมีผู้มาอยู่อาศัยน้อยมากคือมีประมาณ 4-5 ครัวเรือนและเป็นชาวไทยพุทธ ต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่สองจึงมีนายทุนท้องถิ่นชาวพุทธ เข้ามาตั้งโรงงานเผาถ่าน (พ.ศ.2490) และมีการชักชวนเพื่อนฝูงเข้ามาทำงานด้วยทำให้ชาวไทยพุทธจากบ้านพรุจูดและจากพื้นที่ใกล้เคียงเข้ามาตั้งบ้านเรือนมากขึ้นโดยในสมัยนั้นชาวไทยพุทธจะประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ส่วนการรับจ้างโรงงานเผาถ่านและการทำประมงถือเป็นอาชีพของชาวไทยมุสลิมจนกระทั่งปี พ.ศ.2534 จึงมีการแยกบ้านหัวหินออกจากบ้านโต๊ะบันโดยตั้งเป็นหมู่ 6 ตำบลบ่อหิน อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง

ปัจจุบันบ้านหัวหินมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 270 คน 44 ครัวเรือน ประชาชน ทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ มีอาชีพทำสวนยางพาราควบคู่ไปกับการทำประมง เครื่องมือที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นพวกอวนปูและอวนกระทุ้งน้ำ (ชาวบ้านจะวางอวนเป็นแนวยาว แล้วใช้ไม้กระทุ้งน้ำให้ปลาตื่นและว่ายมาติดอวน) ซึ่งถือเป็นการทำประมงที่ผิดกฎหมายประมงอีกชนิดหนึ่งเช่นกัน

ด้วยเหตุที่เป็นชุมชนขนาดเล็กและมีการตั้งบ้านเรือนในลักษณะกระจุกตัวอยู่ตามแนวสองฝั่งถนน ทำให้ชาวบ้านมีการพบปะกันในยามว่างเป็นปกติ แต่ไม่มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันมากมายนัก ตระกูลหลัก ๆ ของหมู่บ้านแห่งนี้ ได้แก่ ดวงดาว, คนเที่ยง, รักรู้, รำภา, ทองขำดี และ แซ่ซั่ว สำหรับองค์กรประชาชนที่ได้รับการจัดตั้งโดยรัฐ ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน, กลุ่มแม่บ้าน, กลุ่มไทยอาสาป้องกันชาติทางทะเล (ทสปช.), กลุ่มเยาวชน และคณะกรรมการป่าชุมชน เป็นต้น

ลักษณะทั่วไป บ้านหัวหินมีผู้ประกอบการแพปลา 2 แห่ง, โรงงานเผาถ่าน 1 โรง, โรงเรียน 1 แห่ง ไม่มีวัดภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมซื้อสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือนจากตลาดในอำเภอเพราะในหมู่บ้านมีร้านค้าเพียง 1 ร้านทำให้สินค้ามีราคาแพง (แต่ในช่วงเก็บข้อมูลภาคสนามมีการตั้งร้านค้าขึ้นมาอีก 1 ร้าน) สำหรับสิ่งสาธารณูปโภคอื่นๆ อาทิ น้ำประปา, ไฟฟ้าและถนนหนทางนั้น มีการทำถนนลูกรังจากตัวอำเภอเข้ามาถึงหมู่บ้านเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2534 ต่อมาจึงมีการติดตั้งไฟฟ้า สำหรับน้ำประปายังคงไม่ได้รับบริการจากรัฐ ชาวบ้านจึงยังคงใช้น้ำจากบ่อซึ่งมีอยู่ประมาณ 4 บ่อเป็นหลัก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย